

ДЕМОНОЛОГИЈАТА НА СЛАВКО ЈАНЕВСКИ

Во 1999 година се навршија точно триесет години од првиот роман *Тврдоглави* (1969) од кукулинскиот циклус на **Славко Јаневски**, но и десет години од единственото осумтомно издание под наслов *Кукулино* (1989).¹ Во период од дваесет години на 2000 страници овој македонски автор даде бројни разработки на *паганското и митското мислење на човекот во неговото неизмерно чекорење низ крстопатите на животот*² притоа соопштувајќи универзални животни и општествени, како и човечко-интимни вистини. Користејќи се, како што вели Старделов, со *обезвреднети романескни модели*, тој на тие стари форми им вдахнува свој здив, им втиснува свој печат. Зошто обезвреднети романескни модели? Зашто според **Старделов** *Тврдоглави* наликуваат на **селска хроника**, *Рулет со седум бројки* на **детективски роман**, *Чудотворци* на љубовен роман. Трилогијата *Миракули на Грозомората* добива определби на роман за дракулистичките реинкарнации, роман за магиите, чудата и чудесиите, додека *Девет Керубинови векови* ја има квалификацијата на митолошки и демонолошки роман. Во овој период од 1969 до 1989 година Славко Јаневски интензивно и постојано го испитува своето романескно искуство. Секој негов иден роман претставува реализација на две опции. Според првата секој негов иден роман претставува реализација на текст кој *афирмативно се надоврзува на текстовите што му претходат*³, а според втората претставува текст што се остварува како можност на дисконтинуитет во однос на текстовите што му претходат⁴. Така во *Тврдоглави* авторот остварува една синтеза меѓу хармоничниот и дисперзивниот литературен дискурс според **З. Крамарик**, т.е. остварува спој меѓу традиционалната и модерната постапка според **Р. Ивановиќ**⁵. Така сè повеќе фабулата им го остапува местото на описите, дијалозите се претопуваат во монолози, а актантите го губат своето конвенционално лице и се повеќе се претвораат час во симболи, час во носители на одделни теми. Оваа синтеза во подоцнежните романи за Славко Јаневски станува претесна.

Па така тој публикува серија романи во кои стремежот кон "нејасности и недостапности" добива и доби повластено место⁶ или поточно речено добива статус на основен белег на неговата литература воопшто.⁷ Со тоа оваа проза ги спечалува и колебливиот раскажувач⁸ и афабуларноста.⁹ Но романот на Славко Јаневски се издвојува и во посебен жанр во македонската литература поради сопствено изградената митологија, поконкретно демонологија, како негов специфичен жиг.

Романот *Тврдоглави*, првиот печатен роман од овој циклус за Кукулино, според Старделов, освен веќе споменатата квалификација селска хроника ја добива и квалификацијата на еп за тврдоглавите. Романот, навистина, може да го говори она што го говори и епот, но не може да говори онака како што говори епот. Тој наместо монолошката т.е. епската вистина, ограничена на една единствена свест, го поставува дијалогскиот модел на вистината, кој е својствен за културата на знаците. Па така линеарната романескна авантура ја спротивставуваме на кохерентниот тоталитет на митот, како што впрочем тоа го прави и К. Леви Строс. Всушност романот *Тврдоглави*, започнат со еден вистински документарен запис, го користи искуството на фолклорната фантастика, на сагата, митот и легендата. Е. М. Мелетински во своето дело *Поетиката на митот* прашањето за ревитализација на митот во современата светска литература и особено неговото ревитализирање во современите литератури на малите народи, го поврзува со феноменот "разочарување во историјата". За тие мали народи, како што е впрочем и нашиот, македонскиот, историјата и земниот пекол станаа синоними. Од друга страна францускиот теоретичар Жан Пол Вебер вели дека секој творец има своја препознатлива тема, која, како постојана модулација, се провлекува низ целото негово творештво.

Така и С. Јаневски има свои опсесивни теми, теми на кои тој постојано им се навраќа и кои повторно ги актуелизира, како што се впрочем и митолошките т.е. демонолошките кои се предмет на нашиот интерес. Но зошто нашето инсистирање токму за демонолошките наслојки, а не пошироко за митолошките кај овој наш автор? Јаневски всушност трага по демонологијата. Тој копа по феномените на големите енигми на духот, по окултизмот, по фантастиката, сонот,

сновиденијата. Едноставно тој продира во темната страна на духот. Дури и неговата поезија е плод на една поетска дијалектика во која поетот се покорува единствено на својот **внатрешен демон**, а не на својата надворешна поетска идеологија.¹⁰ Тоа е од една страна. Но од друга сите проучувачи на Славко Јаневски ги истражуваат фантастичните, фолклорните, историските и митолошките елементи во неговото творештво. Никој не проговорува за демонолошките. Оттаму и провокативноста на оваа тема.

Во времето кога се раѓаат праформите на митот, митологијата има своја сосема конкретна животна функција, а таа е да ги оствари релациите меѓу поединецот и космосот, поединецот и природата и поединецот и колективот. Секој народ создал свои митови, преданија и легенди. *Во нив се крие "душата" на народот, неговите замисли, надежи и стремежи, неговите претстави за природата и самиот живот* - вели Танас Вражиновски во својата книга *Народна митологија на Македонците*. Па така и Јаневски создава свои митови, преданија и легенди. Митологијата освен што раѓа вера во богови и други натприродни суштества, таа раѓа во сознанието на првобитниот човек и претстави за духови, демони и лоши богови. Во животот на Словените одиграле голема улога верувањата во демонските суштества. Демонологијата, односно ниската митологија содржи група на верувања за демони, и поврзани со нив, магиско-религиозни практики. Ние во овој случај ќе се обидеме да ги откриеме претставите во однос на демонските суштества, полудемонските ликови и парадемонските појави, како и верувањата, практиките и магиско-религиозните дејности поврзани со нив само во романот *Тврдоглави*. Зошто само во него и зошто токму во него? За да се проследи демонологијата на Јаневски низ 2000 страници бара многу поголем и простор и време. Тоа значи дека има материјал за цела една студија, дури и книга. Оттаму насочувањето на нашиот интерес на само еден, единствен роман. А зошто токму овој роман? Зашто како што веќе неколку пати нагласивме овој роман е првиот отпечатен роман од октологијата *Кукулино* и сакавме да видиме како Јаневски започнува да ја гради таа своја демонологија уште на првите испишани страници.

Уводната единица на романот *Тврдоглави* се засновува на документарност, а не на митска слика на светот. Тоа е

затоа што Јаневски романот го структурира на начин на предание, а категоријата предание не е можно да се врзе со категоријата фантастичност. Преданието се врзува исклучиво со стварноста, историјата и како едноставен литературен облик не е ништо друго, туку резултат на потврденоста на раскажувачот, остварена во овој случај преку ликот на Лозан Перуника со статус на племенски врач. Романескното дејство започнува во 1835 година како едно многу спокојно патување на селаните од Кукулино до Лесново и назад. Причината за ова патување лежи во желбата на Кукуличани да имаат повеќе свои мелници, зашто имаат потреба од повеќе леб за опстанок. На европската 1835 и е спротивставена македонската. Во времето кога Јаков Грим ја објавува својата *Германска митологија*, токму во тоа време *во еден дел на Македонија мажите се впрегнуваат во рала и двоколки* (Т, 10)." Во времето кога во Европа е откриено дека габичката *Botrutis* предизвикува болест кај свилените буби (Т, 10), во Македонија еден вид чума ги сотира седалките на пчелите (Т, 10). Во тоа време тргнува и колоната од четириесет и тројца Кукуличани на својот најдолг, македонски, историски пат. На тој пат ги напаѓаат селаните секакви болести, им се закануваат чуми. Во македонската народна демонологија се создадени бројни демонски ликови на болестите, најчесто како ликови на човечки суштества со натприродни особини и квалитети. Но многу често болестите се прифаќале како нешто материјално што се вовлекува во организмот на болниот човек, поконкретно како антропоморфно, зооморфно и орнотоморфно суштество, непријателски расположено спрема човекот. Такви димензии добиваат болестите во романот *Тврдоглави*. На тој начин се вовлекува болеста во телото на Неделко Шијан, го гризе, ги користи неговите сили, *го пожолтува* (Т, 66) *и го збрчкува како стогодишна желка* (Т, 66). Едноставно ги користи неговите сили се додека не го усмрти. Таква е и болеста од која боледува Никола Влашки и на која ѝ се спротивставуваат со лук *лута белина* (Т, 230) и ракија. Во традицијата на македонскиот народ како најпознат демон на болестите е чумата, синоним на смртта:

Чумата не се шири по светот сама од себе и не ѝ го разносуваат семето ветриштата. ... Имало години, старите тоа го слушале од татковците, кога по македонскава земјичка

чумата собирала цели села и градови, во нив ни дете ни коте не останувало. (Т, 105)

И нашите Кукуличани вечно ги следи таа чума, вековно страшило на човештвото (Т, 254), како што ќе ја нарече самиот автор.

На тој пат постојано ги демнат монструозни чудовишта. Така *пред поаѓање не знаеле дека патем ќе ги следи нечујно и со замрзнат здив непознато чудовиште* (Т, 35). Змијата, која во митските слики може да претставува некои апстрактни или конкретни поими поврзани со злото, секогаш се јавува како основа од која се изродиле бројни фантастични животни, како змејови, ламји, аждери¹²... Во тој контекст се и следните слики од *Тврдоглави*:

наголемена змија со куси и криви ноктести нозе, под зелени крлушки и со крилја на лилјак; главата, со мршојадска брада на работ на вилиците, се тресела а врз ноздрите ѝ лежеле магли. Како дише чудовиштето, со што? Дише студ за да не се усвити од зли желби. Со жабри. Од каде доаѓа и кон што лази? Доаѓа од најтемното минато и се движи победнички кон крајот на човештвото. И што јаде, со што ја полни утробата? Лапа птици: чапји, дроплички, пауни, и крка животни: јазовци, диви јарчишта, пци, и гладно е за човечки жили и коски. (Т, 36)

Чудовиштето - тоа, значи, било: по нив се влечел со упорност на Гасеница мирис на изгорено месо, не мирис што се чувствува со влакненцата на ноздрите и не што се згруднува в Грло, туку оној што се закопува во горчливиот мрак на срцето. (Т, 62)

Чудовиштето што им го претскажал Дмитар-Пејко одамна престанало да им ги души наморничавените тилови; му го сечеле на жолтичавиот старец челото, умрел, го запалиле и го закопале, со него во гробот останал и дел од нивниот страв и веќе не се плашеле од сеништа и од иконописечки забести, ноктести, месести и грблести животни, гигантски гасеници со гуштерски нозе и лилјачки крилја, туку се обеспокојувале од можноста да се сретнат на својот пат со живи. (Т, 223)

Јаневски дури и самиот живот го споредува со чудовиште: *да, животот е чудовиште што ја подгонува кон бездна двоколката на судбината во која се запрегнати луѓето* (Т, 177).

Хтонскиот змеј, кај Словените,¹³ пак, е еден од најраспространетите симболи на подземјето. Својата симболика ја изразува преку фантастичниот лик, создаден од елементи на повеќе животни (гуштер, змија, риба), кои живеат во подземните и подводните пространства. Таков е и змејот на Јаневски, откриен во претходните примери. Меѓу ликовите на чудовиштата кои ќе продефилираат во романот *Тврдоглави* секако значајно место зазема ламјата или аждерот.¹⁴ Во повеќето краишта на Македонија, таа се замислува како животно со голема челуст, заби и јазик, со крилја, четири нозе и долга опашка, со повеќе глави (три, седум, девет, па и до четириесет). Во романот има многу слики на неименувани суштества кои наликуваат на овој демонски лик, но и слики кои ја опишуваат токму неа: Видов огнен аждер, синче. Има мека муцка и не души. Тоа ѓаволско животно е гладно. Некој од нас ноќва ќе е прв. (Т, 39)

Се појавуваат исто така и зли призраци и вампири. Таква е сцената во која обесениот Јаков Иконописец лета по небесата. Скоро секој од четириесет и тројцата Кукуличани има можност да стане вампир.¹⁵ Бидејќи присутно е верувањето дека човек станува вампир кога умира од насилна сила. А за време на војните луѓето најмногу се повампириваат. На ова патување освен што се војува вистински, се обновуваат во свеста и многу војни, колежи и бесилки. Тоа се борби против сите *видови на угнетувања и злосторства без оглед од чија страна доаѓаат - од Турците-мухамеданци и вековни господари на рајата, или од домашните арамии-рисјани, однародените ограбувачи и убијци од планинските пусии,*¹⁶ Кога Јаневски говори за призраци и вампири тој не поаѓа од тоа да биде ексклузивен во стилот на петпарачките романи за Дракула, вели Старделов. Напротив, тој го користи вампирот како *метафора на човековиот двојник, или на човековата сенка која е неделива од него.*¹⁷ А однесувањето на луѓето против ова демонско суштество е организирано во сложен обреден систем, во кој се вклучени голем број магиско-религиозни прописи. Таква е сцената кога двајцата тревари, црниот Пандил Димулев и малку постариот Никола Влашки, го соопштуваат рецептот за болеста на Неделко Шијак, а тоа е говедска жолчка со грутче во таа жолчка и дива краставица. Дека вампирите се сегде присутни потврда е ритуалот што се прави со лукот и ракијата, како превентивна мерка:

Веднаш побарал да се собере сиот лук и рамномерно да се подели меѓу луѓето, по десетини главинки на човек. Не верувале во можноста да бидат проклето соочени со нов непријател, најподмолен од сите што ги познавал човечкиот род, но со искривени муцки цвакале лута белина и трепкале со засолзени очи... Потоа ги плакнеле устите со ракија и голтале со надразнети грла нова лутина, сите до последниот, дури и Лозан Перуника. (Т, 229-230)

Во основата на целиот овој систем всушност лежи тежнењето на Кукуличани и стварно и симболички да го уништат демонот и во себе и надвор од себе. Затоа Онисифор Проказник вели:

Лукот е маж, ракијата е жена. Се тријат во човечкиот желудник и раѓаат невидливи никаквечиња со уште поневидливи копја. Стотици и стотици ти се собираат во крвта. Подаде ли рака болештината, тие ја бодат и ја бркаат од тебе. (Т, 230)

Иако во народната демонологија на македонскиот народ важно место заземаат претставите за демонското суштество - ѓаволот, кај Јаневски тој има редуцирано присуство. Неговото постоење го потврдува всушност постојаното присуство на волкот кој ја следи колоната до последните страници:

Осамениот волк што ги следел пред тоа, доколку тоа не бил отфрлен пес со глас на свер, презафатен со изобилие на мрши и оставени дробови и коски, со тоа дотогаш невидено богатство, не ги следел веќе. (Т, 254)

Од каде оваа тесна врска меѓу волкот и ѓаволот? Имено според верувањата на народот, едната нога на ѓаволот му ја изел токму волкот, кога овој бил нападат од самиот ѓавол. Од тогаш ѓаволот е во постојано бегство од волкот. Но кај Јаневски во претставите за ѓаволот превладува, впрочем како и во македонската народна демонологија, христијанската конотација, при што најчесто тој е претставен како супститут на сите гревови и грешници т.е. како антагонист на Бога и вечен непријател на човекот. Така овој роман е граден врз приказната за потребата на селаните од Кукулино да имаат повеќе свои воденици. Според верувањата на нашиот народ ѓаволите се збирале и биле активни ноќно време токму крај водениците, под дрвјата и тогаш биле најопасни, се до пеењето на првите петли. Едно такво ѓаволско оро се вие и околу единствената воденица за селаните од Кукулино. Затоа

тие се решаваат на овој истребувачки пат: *Доколку секоја куќа ќе има воденица, каменен ковчег со врата, и бабуњосаниот ѓавол ќе ги повлече шепите од здружената сиромаштија. (Т, 16)*

Самовилите¹⁸ пак, се едни од најприсутните и најпопуларните митски суштества застапени во нашите верувања и во усната традиција. Тие се разликуваат од другите демони и по тоа што се индивидуализирани, со што повеќе се потврдува нивната блискост со човечкиот род. Генот на маѓесничката моќ и убавина ја преземале од старогрчките нимфи - морските (нереиди), слатководните (најади), шумските (дријади), планинските и пештерските (ореади). Самовилите се исклучиво митски суштества од женски род и за свои партнери избираат убави, здрави и силни мажи. Тие се способни да го маѓепсаат, да го збудалат својот избраник токму со својата женска, неоткриена и еротски многу привлечна природа. Поради тоа се вбројуваат во демонските суштества. Немата Ганка од романот *Тврдоглави* е олицетворение на добрината и пожртвуваноста, но истовремено и олицетворение на убавината и на сопствената немоќ да се артикулира зборот во името на она што ја тишти и ја привлекува кон најмалиот член на дружината од Кукулино. Описот на Ганка содржи атрибути на убавина, со што се потенцира нејзината привлечност и тоа привлечност на една самовила: *сонував зрелост на 'рж во плетенките, два златни блиска преку ленена кошула, и сонував очи што беа пред тоа над мене додека лежев под дебелината покривка (Т, 127)*. Посебно се истакнува нејзината долга коса: *остана свртена со грб по чија ленена белина се спуштаа две 'ржени плетенки (Т, 126)*, со што се потенцира нејзиното доближување до ликот на самовилата. Така сите самовили се со лице кое е многу убаво, со очи кои се модри или зелени и со коса која е долга, понекогаш дури до земја. Всушност се верувало дека нивната животна сила лежи токму во косата. И кај Ганка потребната животна сила е претставена преку нејзината коса т.е. преку нејзините долги 'ржени плетенки, животна сила која се спротивставува на нејзината немоќ, иако: *и немите умеат да се молат кога сакаат ... сите неми на светот (Т, 138)*. Зашто: *човекот се моли со срце, не со уста или со јазик (Т, 138)*. Ганка, симболот на тогашната народна свест, волја и моќ - голема и привлечна, а нема, на моменти за болниот и

изнемоштен Лозан Перуника, наликува и на вистинска светица: *видов девојка, не постара од мене, со зачудено лице на една премлада Богородица со златномедени очи* (Т, 125). Но нагласуваме, само на моменти, зашто Ганка како да го игра своето самовилско оро околу Лозан Перуника. Затоа и ќе го прати до крајот на патувањето. Во тој контекст се и зборовите на Фиданка Кукникова упатени до Лозан: *Ќе те следи додека си жив* (Т, 221). А тој: *Што можел да ѝ каже - дека патувањето е умирање и дека не смее да оди по дружината, по него? Меѓутоа ја зграпчил со силен замав за рака и ѝ се внесол в лице* (Т, 221). Таа пак, како и секоја самовила, го одбрала токму него Лозан - убав, здрав и силен маж за свој партнер: *таа, со спокојно и некакво чудно безживотно лице од работилница на мајстор што од румен восок може да измеси млада светица, го чекала задуван и зол како човек што е осуден да се соочува на секој чекор со призракот на својата необична младост* (Т, 221).

Но над целото ова патување како да е надвисната приказната за необичната љубов или како што вели самиот автор за *измитарената љубов меѓу мажот-свер и мечка-жена* (Т, 19). Првиот човеков дом, всушност, е неговата мајка, прво нејзината утроба, а потоа нејзината преградка. Оттука, воопшто не е зачудувачки фактот што човекот ја одбрал токму пештерата за едно од своите живеалишта. Пештерата, како и матката, е затворен и дефиниран простор, ограден од околниот негостољубив свет.¹⁹ Од тие причини и Онисифор, кој подоцна кон ова свое лично име ќе го додаде и Мечкојад, живее во пештера. Од друга страна причините за љубовта меѓу Онисифор и мечката-жена лежат во врските што словенскиот хтонски бог, Волос или Велес, ги имал со мечката²⁰. Мечката дури го носела и карактерот на тотем, симбол на потеклото на човекот, на неговиот род:

... некој едноок дедо на тој втор Онисифор живеел во пештера со косместа мечка, скотски се врзал за неа, за нејзиното живо месо што копнеело по свој род и пород ... (Т, 19)

Таа љубов, значи, почнала во една пролетна мугра. Мечката го хранела брадосаниот никаквец и натрапник престашен и за ѓаволот, му носела големи гранки со оскоруши, грмушки со дренки и искорнати гнили стебла со мед во утробата. Тогаш можеби била и скотна. А тој се дебелел, бил мечок на две нозе и бил алчен, ненаситен. Во откранатата

крбла за млеко ѓмечел со боси нозе туѓо Грозје, се опивал, ревел споулавено. Кога ќе се стемнел, со жили и мускули во својата става за тројца, мечката бегала од него. (Т, 19)

Овој контакт со мечката-жена од една страна ќе го трансформира Онисифор во поголем свер од неа, зашто: *џинот од Кукулино бил виден со крвава брада и со конци пресно месо меѓу забите (Т, 20), а од друга ќе му овозможува да се издигне до ниво на митски човек, познат како шумски човек.*²¹ Не прочитал никој во црковните книги дека дедо му живеел со мечка во пештера. Тој бил посник, светец (Т, 24). Но првата демонска наслојка како да излегува на површина во многу ситуации. Затоа на Онисифор Мечкојад, претставникот на единката и здружениот страв, му е спротивставен Онисифор Проказник, симболот на масата и тврдоглавоста. Затоа Онисифор Проказник ќе стане водач на дружината од Кукулино, а не Онисифор Мечкојад. Двополната животна судбина, како што вели Миодраг Друговац, е отсликана токму преку судирот меѓу Онисифор Мечкојад - хаосот и Онисифор Проказник - космосот. Оваа нивна борба се издигнува до космогониски мит. А знаеме дека основната поента на секој еден космогониски мит е претворањето на хаосот во космос. Романот *Тврдоглави* на Славко Јаневски започнува со едно митолошко-религиозно верување дека спасот од сиромаштијата лежи во изградбата на четириесет одделни воденици. Така ова митолошко-религиозно верување на почетокот се доживува како обред. Но со текот на изодувањето на патот од Кукулино до Лесново и од Лесново до Кукулино тоа се трансформира во митолошко-херојско искуство и така приказната за тврдоглавите израснува во предание за единствената воденица на сите Кукуличани: *... почнале да сидаат воденица, сега една и заедничка за сите во Кукулино. Сè што било кадро да застане на нозе влечело однегде и делкало со секири и со тесли бигор (Т, 275).* А многуте демонолошки појави и суштества само го засилуваат трансформирањето на обредот во предание.

Значи на овој пат во летото господово 1835-то, од кој треба да се донесат по два воденички камења за водениците, се испишува македонската верзија на митот за Сизиф. Но на овој пат постојано се раскажуваат секакви видими и невидими чуда и со тоа се губи границата меѓу сонот и јавето. Но

останува во нашата свест преданието за најубавата: *великолепната воденица, не помала од онаа на бегот* (Т, 275).

Епската борба на македонскиот човек и воопшто на човекот продолжува и во наредните романи од циклусот Кукулино на **Славко Јаневски**. Тој и понатаму копа по сотонските, ирационалните и нечистите сили во човековото битие, па оттаму и поттик за дополнување на оваа демонологија со нови слики од другите негови дела. Зашто злото и проклетството насекаде 'рти. Зашто над Кукулино грее црно сонце, осветлува крвава месечина и владее Сатурн. Зашто во Кукулино шетаат глумци, скакулци и скорпии со осила во опашките. Зашто меѓу нормалните луѓе од сите страни на светот се слеваат и вампири, како што е Борчило, најголемиот запишувач на најголемите кукулински чуда и чудесии, се слеваат и луѓе-стаорци и стаорци-луѓе, и магесници, и гробари, и бајачки, и вештерки, и летачи, како што е големиот летач Спиридон, и многу други најразновидни демонолошки ликови, како што е властелинот Русијан со неговите шест коњаници. Зашто едноставно се води безмилосна борба меѓу човекот и свертот, меѓу земјата и небото. За Јаневски злото е единствениот подвижник на земниот свет, смисла и централен принцип на земната егзистенција. Тој во октологијата ни дава слика на феноменологијата и филозофијата на злото, истакнува Старделов. Затоа различните митолошки, особено демонолошки и космолошки настани и виденија на едно племе низ цели 13 столетија даваат простор за нивно подлабоко проучување.

¹Во ова осумтомно издание романите се распоредени не според годината на нивното првично излегување, туку според временскиот период кој е проследен преку сагата за Кукулинци и за Керубиновото племе. Овие романи опфаќаат еден временски период од четиринаесет века, поточно го опфаќаат периодот од 701 до 2096 година. Па затоа како прв роман во циклусот *Кукулино* е поместен *Девет Керубинови векови* (1986) кој го зафаќа времето од VII до XVI век. Потоа доаѓа трилогијата *Миракули на Грозомората* (*Легионите на свети Адофонис, Кучешко распетие, Чекајќи чума*, 1984), која е објавена пред романот *Девет Керубинови векови*, но која поради тоа што го обработува временскиот период од XIV до XVI век е поместена како втора. Потоа тука се романите *Чудотворци* (1988) кој го зафаќа XVIII век и *Тврдоглави* (1969) - XIX, па збирката раскази

Омарнини (1972) - XX и последниот романот *Рулет со седум бројки* (1989) - XXI век, т.е. претпоставената иднина.

² Томе Саздов, *Фолклорни елементи во делото „Девет Керубинови векови на Славко Јаневски“ во Огледи за македонската народна книжевност.* - Битола: Друштво за наука и уметност, 1990,77.

³ Златко Крамариќ, *Романите на Славко Јаневски* - Скопје: Македонска книга, 1987, 16.

⁴ Златко Крамариќ, *Ibidem*, 16

⁵ Романот *Село зад седумте јасени* (1952) е реализиран во хармоничниот литературен дискурс, а романот *Две Мари* во дисперзивниот. Романите *И бол и бес* и *Стебла* ја претставуваат синтезата на хармоничниот и дисперзивниот литературен дискурс како и романот *Тврдоглави*. А сите овие романи му претходат на *Тврдоглави*.

⁶ Атанас Вангелов, *"Фантастиката на Славко Јаневски"*, во *Спектар*. - Скопје: јули 1990 (VIII), бр. 15,50.

⁷ Атанас Вангелов, *Ibidem*, 50

⁸ Zlatko Kramarić, *Novi eksperimentum makedonikum*, - Osijek: Izdavacki centar Revija, 1988, 114

⁹ Zlatko Kramarić, *Ibidem*, 114.

¹⁰ Георги Старделов. "Славко Јаневски (1920) или на живата стража на духот" во *Портрети и профили*. - Скопје: Мисла, 1987, 55. Означеното е наше.

¹¹ Славко Јаневски. *Тврдоглави*. - Скопје: Наша книга, 1976. Оттука па натаму за цитатите од ова издание се користи кратенката Т, а бројките што се наоѓаат до кратенка по запирката ја означуваат страницата на која се наоѓа цитираниот текст.

¹² Види Никос Чаусидис. *Митските слики на Јужните Словени*. - Скопје: Мисла, 1994, 547

¹³ Ликот на змејот како демонолошко суштество е присутен кај сите јужнословенски народи и тоа кај Македонците под име: змеј или змев, кај Словенците како змај, кај Србите во повеќе варијанти, како: змај, стуха стува, здуха и здухач, кај Црногорците исто како кај Србите, но плус и под име: стувач, кај Босанците: змај, стуха и стува, кај Хрватите само: змај и кај Бугарите исто така само: змеј. Види: **Танас Вражиновски**. *Народна митологија на Македонците*. - Скопје: Матица македонска; Прилеп: Институт за старословенска култура, 1998, 352.

¹⁴ Овој лик е застапен само кај македонскиот, српскиот и бугарскиот народ, и тоа кај првиот под имињата: ламја, ламња, аждер, аждаја, стија; кај вториот како: хала, ала, аждаха, аждаја, аждава и кај третиот народ како: хала, ала, ламја и аждер. Види Танас Вражиновски. *Ibidem*. Кај нашиот народ покрај името ламја, ламна се среќава и: аждер, аждаја како последица на влијанието на христијанските легенди и иконографски претстави за борбата на св. Ѓорѓија со аждајата. Тие христијански претстави се измешани со пагански, бидејќи ликот на ламјата се замислува и како жена и како животно.

¹⁵ Ова демонолошко суштество не е застапено кај сите јужнословенски народи. Така освен кај Македонците раширено како: вампир, јампир, вопер и јопер, го има уште како вампир и кај Србите со варијантите:

тенац и вукодлак, кај Хрватите со: vampirijer и vampirin и кај Бугарите со: плътеннк, бродник, лепир, устрел, дракус, упир и тенец. Види Танас Вражиновски. Ibidem.

¹⁶ Миодраг Друговац. "За романот *Тврдоглави*" во *Тврдоглави*. - Скопје: Наша книга, 1976, 278.

¹⁷ Георги Старделов. Ibidem. 88.

¹⁸ Самовилата како дел од демонологијата на јужнословенските народи е застапена кај сите. Така ова демонолошко суштество кај сите е застапено со името вила (во Србија, Црна Гора, Босна и Бугарија) т.е. Vila (во Словенија и Хрватска). Во Македонија најчесто се користат имињата: самодива, самовида, личница и перија. Со свои варијанти се јавува и кај Хрватите како: Vilenica и Vilinka, а најмногу кај Бугарите, кои освен вила, ова демонско суштество го именувано и како: юда, дива, самовила, самовида и самоюда. Види Танас Вражиновски. Ibidem.

¹⁹ Најсуштествената разлика меѓу нив е тоа што пештерата, за разлика од матката, не нуди храна. Види: Никос Чаусидис. Ibidem.

²⁰ Значењето на мечката како свето животно во старословенската митологија се огласува во македонската сказна преку симболичката симбиоза во ликот на Поливинмецан, плод на необичната љубов меѓу мечката и попот.

²¹ Во словенскиот фолклор овој шумски човек е познат како Лешиј, Лесник. Тој е еден од митските ликови, кој по карактер му е посебно близок на Велес. Неговата појава може да се разбере како антропоморфна фаза на некое од тотемските животни (можеби токму на мечката) и како покровител на шумата и домените и значењата врзани за неа: животните, растенијата, оностраните предели (темнината, светот на мртвите). Види: Никос Чаусидис. Ibidem.